

ur *Språkbruk* 13.4.2023:

Komplexa konstruktioner men välvilliga instruktioner?

Ett forskningsprojekt visar att en komplicerad meningsbyggnad i talspråk kan signalera artighet och deltagarroller.

Jan Lindström

Skribenten är professor i nordiska språk vid Helsingfors universitet.

Det råder en allmän uppfattning om att meningsbyggnaden i talat språk är enklare jämfört med skrivna texter, där grafiska meningar kan uppvisa stor intern komplexitet genom längd och serier av underordnade sats. Ett problem med sådana jämförelser är förstås vad man avser med meningskomplex – i talet kan syntaxen ibland te sig synnerligen vildvuxen och komplex på ett sätt som inte har ett direkt motstycke i skriven prosa. Men talarna producerar också sats och syntaktiska konstruktioner som är invecklade på ett klassiskt grammatiskt vis. Några av dessa kan vara sådana som är rätt ovanliga i svenskan över lag.

Bland annat sådana företeelser började vi utforska i projektet *Emergent grammatik i samtalspråk*, som pågick vid Helsingfors universitet 2018–2022 och finansierades av Finlands Akademi. Syftet var att undersöka hur talarna hanterar grammatiken medan den tar form i talets ”här och nu” (dvs. emergens) och även jämföra dessa processer i en del andra språk, då vi ingick i ett nätverk med forskare verksamma på franska, hebreiska och estniska.

Komplex grammatik i talspråket

Ett fynd som fascinerade oss stort var användningen av utbrytningar som har fokus i den senare hälften av konstruktionen, såsom i *Det som jag tycker bäst om är geografi* (se *falsk utbrytning* i Svenska Akademiens grammatik). Här kan man tänka sig att man omvandlat en enkel utsaga (*Jag tycker bäst om geografi*) till en tvådelad konstruktion, där *geografi* får en egen plats i en överordnad sats efter kopulaverbet *är*, medan den evaluerande ramen (”tyckandet”) finns i en inledande relativsats. Varför då säga saker på ett grammatiskt mer komplext sätt? En förklaring ligger i informationsstrukturen, som på svenska kan modifieras med vissa variationer i ordföljd eller med särskilda konstruktioner som passiv, egentligt subjekt och olika typer av utbrytning. I exemplet ovan riktas fokus på delarna som förekommer på båda sidorna av kopulaverbet: det finns något talaren särskilt tycker om och det är geografi (som också får mest eftertryck i utsagan).

En användbar konstruktion vid värdering

Den som är intresserad av språket i funktion och som ett verktyg i mellanmänsklig interaktion frågar sig kanske: vilka är de sociala omständigheter som kräver sådana här grammatiska och informationsstrukturella operationer? Svaret kan ligga i vissa återkommande mönster i

användningen av konstruktionen, som påträffas såväl i vardagliga samtal som i institutionell interaktion. Den överordnade satsen i utbrytningen innehåller synnerligen ofta en värdering, som dessutom tenderar att vara kritisk, så som i exemplet nedan som är taget från ett samtal mellan en akademisk handledare (H) och student (S):

H: Och här har jag då skrivit att det är en bra text.

S: Mm

H: Det som är problem här språkligt så det är pronomenbruket.

Du har du och du har man, du har vi.

S: Just det.

Handledaren lyfter fram ett problem som studenten ska åtgärda i sin text, dvs. vilka generiska pronomen som ska användas. Vi kan här också upptäcka ett annat mönster: utbrytningen introducerar en vändning från något i allmänhet positivt (att studentens text är bra) till något specifikt som är mindre bra (pronomenbruket). Med andra ord finns det en viss förutsägbarhet i placeringen av negation i handledarens bidrag, vilket kanske vittnar om en orientering mot den så kallade sandwichmetoden: att först ge positiv feedback och sedan konstruktiv kritik. I det följande kan vi se ett liknande fall från personlig träning, där tränaren (T) evaluerar motionärens (M) utveckling i en fysisk testserie:

T: Så då kan du ganska säkert ren då dra slutsatsen själv förrän du ser resultaten

att du kommer att få bättre resultat och klart och tydligt.

M: Mm

T: Det som inte var liksom det bästa i världen i testet så var ju det

att den här aeroba tröskeln kommer ganska snabbt emot.

Även här kommenteras de generella positiva resultaten först, men vändningen till den kritiska anmärkningen kommer i en ganska snirkligt utformad inledande del av utbrytningen: "Det som inte var liksom det bästa i världen i testet...".

En konstruktion för rådgivare

Det är säkert inte ett sammanträffande att vi belagt dessa konstruktioner hos olika typer av rådgivare som lärare, handledare, personliga tränare m.m. så att de verkar vara en del av dessa institutionella deltagarroller. Intressant nog vävs dessa utbrytningar ibland ihop med en annan komplex och typisk instruerande konstruktion, som består i uppmaningar inledda med verbfrasen *tänk på* (*Tänk på att det kan råda varning för skogsbrand på midsommaren*). Vi kan återigen titta på ett fall från personlig träning. Tränaren har gett motionären instruktioner om hur hon ska hålla armarna och händerna när hon ligger på en träningsmatta inför en övning, och motionären kommenterar själv att de är ganska bra placerade.

M: Nå men nu är dom ganska bra.

T: Nu, det du kan tänka på är att du kan typ så här flexa med tårna

så att du inte har dom helt raka så utan att du har så här

Motionärens kommentar följs av en smått korrigerande instruktion av tränaren om hur tårna ska hållas. Denna handling har då formen av en falsk utbrytning som innehåller en inlindad uppmaning om att "tänka på", dvs. observera, en specifik punkt i förberedelserna för övningen.

En förmildrande konstruktion

Vi kan alltså se att talarna ibland väljer att uttrycka sig mer komplext än vad de strikt taget, för att bara förmedla innehåll, skulle behöva göra. Varför då inte bara säga till exempel *Pronomenbruket är ett problem* eller *Flexa med tårna*? Om konstruktionerna ger talaren möjlighet att lyfta fram vissa delar av utsagan, såsom motiveringen lyder ur informationsstrukturell synvinkel, så kan man anta att det görs av en god interpersonell orsak. Att dessa komplexa konstruktioner har att göra med evalueringar och instruerande handlingar leder tanken till att det är något i dessa typer av handlingar som kräver en viss typ av strukturering av budskapet. Å ena sidan är det frågan om att ge en förvarning om vilket slags innehåll talaren är på väg att producera, å andra sidan får detta innehåll mer eftertryck. Både evalueringar och instruktioner kan vara socialt känsliga handlingar, eftersom deltagarna kan ha avvikande åsikter och kritik eller korrigerande uppfattas negativt. Den längre, förberedande formen på utsagan kan då tänkas förmildra stöten samtidigt som mottagarens fokus riktas på utvecklingsobjektet, till exempel pronomenbruket eller träningspositionen.

Vi kan också notera att komplexa utbrytningar och uppmaningar inte bara förekommer i muntliga instruktioner, utan båda konstruktionerna utnyttjas lika bra i skriftlig lärarfeedback:

Grammatiskt sett inte mycket att anmärka på; det du kunde tänka på är ordföljden då det ingår ett adverbial (särskilt i bisatser) och när det ska vara bestämd eller obestämd form.

Även här har vi först ett allmänt positivt omdöme (grammatiken är i stort sett ok), men kritiken förs in genom en utbrytning som dessutom uppmanar mottagaren att "tänka på" specifika grammatiska detaljer (adverbial i bisatser och bestämdhet).

I artighetsarbetets tjänst

Resultaten visar att falska utbrytningar och komplexa uppmaningar har ett starkt samband med institutionella genrer, som rådgivning och handledning, och är därmed ett språkligt drag som kännetecknar vissa yrkesregister. Dessa grammatiska konstruktioner bygger upp diskurser som på ett igenkännligt sätt visar vad aktiviteten handlar om och vilka rollindelningar som finns i den, till exempel expert och novis. Även om de grammatiska medlen på så sätt cementerar en asymmetrisk relation mellan den som har agendan och instruerar och den som lyssnar och blir instruerad så kan man samtidigt se att grammatiken även står i en viss välviljas tjänst. De på den syntaktiska ytan komplext formulerade påpekandena föregås av en kontext där förtjänster i en inlärares prestation kommenteras, medan den kritiska anmärkningen lyfts fram i en specifik fokuserande konstruktion och verkar handla om en enskildhet som kan förbättras på vägen mot en ännu bättre prestation. Den komplexa grammatiken står i så fall i det sociala artighetsarbetets tjänst. Genom fokusering minimeras hotet och kritiken samtidigt som aktiviteten så att säga "pratas fram": läraren ger feedback, den studerande tar emot den och så blir handledning ett faktum.

Projektet EGS har skapat en korpus av videoinspelade och CA-transkriberade finlandssvenska vardagssamtal samt en korpus av experimentella samtal om bildkonst med L1- och L2-talare av svenska, även videoinspelat och transkriberat. De institutionella samtalsexcerpterna i artikeln är hämtade från datakorpuserna för projektet IVIP: Interaktion och variation i pluricentriska språk. Det skriftliga exemplet på lärarfeedback har tillhandahållits av Daniela Piipponen.

Konstruktioner som ter sig mer komplicerade i talspråk än i skrift förekommer ofta hos olika typer av rådgivare, som personliga tränare och handledare, och är ett sätt att signalera artighet. Foto: Pixabay

Läs mer

Huhtamäki, M., Lindström, J. & Tolvanen, E. 2023. Att konstruera expertis i personlig träning – ”Tänk på att du ska va helt rak också”. I: K. Lundin (red.), *Idrott och språk – Språk och idrott*. Växjö: Linnéuniversitetet. <https://idrottsforum.org/wp-content/uploads/2023/02/issi-konferens-2022.pdf>

Lindström, J., Henricson, S. & Huhtamäki, M. 2022. Pseudo-cleft constructions in Swedish talk-in-interaction: Turn projection and discourse organization. *Lingua* 265. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S002438412100139X>

Fakta om projektet

Projekt:

Emergent grammatik i samtalspråk: svenska i en tvärspråklig jämförelse (EGS)

Finansiär:

Finlands Akademi, 2018–2022

Ledare:

Professor Jan Lindström, Nordiska språk, Helsingfors universitet

Forskare:

Postdoktor Eveliina Tolvanen

Doktorand Sara Rönqvist

Associerade forskare:

Biträdande professor Sofie Henricson

Universitetslektor Martina Huhtamäki

Forskningsassistenter:

Madeleine Forsén, Susanna Siljander